

KÖNYV AZ EMBERI ÉS NEMZETI JOGOKRÓL

Öllös László: Emberi jogok – nemzeti jogok.
Emberi és polgári jogok-e a nemzeti kisebbségek jogai?

Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium
Aurum Könyvkiadó, 2004. /Nostra Tempora, 10./

Mészáros András:

Öllös László könyvéről*

Öllös László doktori disszertációjának könyvváltozata nem könnyű olvasmány. Mégpedig több okból és szempontból nem az. Az okok közé sorolnám magát a témát, amit a könyv címe is megfogalmaz, valamint a témakifejtés módjait is. Arról van ugyanis szó, hogy az „emberi jogok”, „polgári jogok” és „nemzeti jogok” témakörei más-más elméleti háttérrel rendelkeznek. Úgy is mondhatnám, hogy más-más metafizikák, történetfilozófiák és ideológiák fegyvertárába tartoznak. Az olvasmány nehéz voltának másik oka az, hogy Öllös László azt az angolszász politikafilozófiában és analitikus filozófiában honos fogalom- és érvrendszert alkalmazza, amely még mindig idegenszerűen hangzik tájainkon. (Analogiát talán a nyelvészetből kaphatunk: a hagyományos nyelvművelés és például a szociolingvisztika különbségei is visszavezethetők egy ilyen metodológiai és fogalomhasználati eltérésre.) A szempontok közül pedig talán csak egyet emelnék ki, mégpedig azt, hogy az a kérdéskör, amelynek megragadására és kifejtésére a szerző vállalkozott, sajtóságos határhelyzetbe kényszeríti őt magát is és az olvasót is. Ez a határhelyzet a modernitás és a posztmodern választóvonalán van. Mindegyik kérdéshez visszatérek az alábbiakban.

A szerző könyve bevezetőjében nagyon pontosan megfogalmazza, milyen irányban kell követnünk az érvelését. Ez az irány nem más, mint az, hogy „lehetséges a nemzeti kisebbségek jogainak emberi jogi értelmezése”, továbbá az, hogy „nem pusztán a nemzeti kisebbségek jogai sorolhatók az emberi jogok közé, hanem az egyén nemzeti jogai is”. Az érvek pedig a kantiánus hagyományból, azaz az egyén morális ítélőképességének feltételezéséből erednek. Már itt beleütközünk bizonyos dilemmákba, amelyek nemcsak abból fakadnak, hogy az emberi jogok esetében teljesen evidens a kanti morálfilozófia alkalmazása, a nemzeti jogok esetében azonban ellentmondásokkal kell megküzdenünk (és a szerző ezeket meg is fogalmazza), hanem abból is, hogy a kantiánus filozófia az elmúlt két évszázad alatt annyi módifikáción ment keresztül – még a magyar művelődéstörténeten belül is –, hogy egy-

---

*Elhangzott a könyv bemutatóján, 2005. június 16-án a dunaszerdahelyi Vámbéry Irodalmi Kávéházban.

részt ezek a változások (és változtatások), másrészt a kanti filozófia és a „gondolatanyag” viszonya is további problémákat vetnek fel.

Mindezekbe a kérdésekbe most nem vágunk bele. Kihasználva viszont azt, hogy a bemutatott mű a politikai filozófiához tartozik, három olyan kérdésre térnek ki, amelyeknek a megvilágítása talán bizonyos kulcsot adhat a könyv olvasásához. Ezek a kérdések pedig a következők: 1. A politikai filozófia helye és szerepe a modernitásban. 2. A szellemi modernitás Kelet-Közép-Európában. 3. A jog szubjektumának kérdése.

Elsősorban azt szeretném demonstrálni, mit jelent az az állítás, miszerint a bemutatott mű a politikai filozófia körébe tartozik. Közhelyszerű megállapítással kezdem: a politikai filozófia nem politológia. Teljesen leegyszerűsítve: a politikai filozófia nem ad választ közvetlen politikai kérdésekre, nem prognosztizál bizonyos folyamatokat. A politikai filozófia egy sajátos értelemben a hagyományos természetjogi, jogfilozófiai – szép régi magyar kifejezéssel: észjogi vagy jogbölcseleti – tradíciót követi. Azaz filozófiai alapelvekből próbálja kifejtetni elméletét egy adott társadalmi problémát illetően. A politikai filozófiára azért van „szükségünk”, hogy a konkrétumoknál leragadva ne legyünk felszínesek olyan komoly és alapvető jelenségek megragadásánál, amelyeket ilyen és ehhez hasonló kérdésekben fogalmazunk meg: Mi az egyén? Mi a társadalom? Milyen viszonyba léphet egymással egyén és társadalom? Kettejük közül melyik a meghatározó, esetleg elsődleges? A laikusok számára is kézenfekvő, hogy ezek nem politológiai, hanem filozófiai jellegű kérdések. Ugyanakkor az is tudatosul, hogy nagyon is életbevágó, nem pedig elvont metafizikai témákról van szó. Egyszóval: a filozófiai megközelítés és a társadalmiságában megjelenő dilemma kettőssége adja meg a politikai filozófia létlehetőségét. Ebben az értelemben a politikai filozófia nemcsak a politika jelenségét megragadó társadalomtudományok, hanem az ún. alkalmazott filozófia körébe is beletartozik. És már itt is beleütközünk egy újabb, módszertani jellegű problémába: a filozófia önmagában véve nem a társadalomtudományok, hanem a humán tudományok részét alkotja. Itt viszont átrándul egy más területre, hogy ott mérje le saját lehetőségeit. De ugyanígy van ez az alkalmazott filozófiával is: amikor a gyakorlat felvet egy új, de magában a gyakorlatban meg nem válaszolható kérdést, akkor a látszólag érdekel nélkül művelt filozófia próbálkozik meg a válaszadással. Gondoljunk például különböző környezetvédelmi, az eutanáziát illető vagy más orvostikai dilemmákra. Nem biztos, hogy a filozófia megoldja a problémát. A leggyakrabban az történik, hogy ki-provokál egy másfajta gondolkodásmódot, amely aztán új rálátást enged meg az eredendő problémára. Példaként hadd említsek egy tipikusan politikafilozófiai esetet: amikor John Rawls 1971-ben publikálta *Az igazságosság elmélete* című dolgozatát, és ebben visszanyúlt a klasszikus társadalmi szerződéselmélethez, akkor két alapelvét – az egyéni szabadságot és a gazdasági egyenlőséget – nem mindenki fogadta el. Hatása mégis nagy volt, mert kijelölte azokat a témákat, amelyek körül a mai angolszász politikai filozófia vitái folynak: igazságosság, egyenlőség, szabadság, jogok, közösségek státusa stb.

De itt most nagyon előrefutottam annak demonstrálásában, milyen szerepe van a politikai filozófiának a szellemi modernitásban. Ajánlatos lesz visszatérni a múltba néhány évszázaddal, amikor ez a szellemi modernitás kialakult. Mire gondolok? Arra, hogy a modern társadalom megformálódásában óriási szerepe volt annak a

szellemi és mentális átalakulásnak, amely nélkül a váltás nem történt volna meg. Ismét leegyszerűsítve némileg a kérdést azt mondhatjuk, hogy a klasszikus természetjoggal szemben a modern természetjog – alapjában véve a társadalmi szerződés különböző elméletei – a közösséggel szemben az individuumra, a „jó”-val szemben a hasznosra, a morállal szemben a jogra helyezte a hangsúlyt akkor, amikor a társadalom kialakulásáról és működéséről dolgozta ki elméleteit. Ha a klasszikus liberalizmusról beszélünk, akkor ez a fogalmi-elméleti keret jelenik meg előttünk. Ez az a teorema, amely aztán nálunk is – gondolok itt a történelmi Magyarországra – megváltozik a 19. század folyamán. Emlékezzünk vissza például arra a szellemi fejlődésre, amelyet Eötvös tett meg a reformkori doktrinér alapállástól a forradalom utáni nagy művéig, amelyben a deduktív módszert induktívvá váltja fel, és a század meghatározó eszméi közé felveszi a nemzet eszméjét is! Nem más ez, mint a klasszikus filozófiai kérdésseltevés politikai filozófiai tematizáltságra váltása: klasszikus az a megoldás, amikor egy metafizikai meggondolás határozza meg az etika jellegét, politikafilozófiai pedig az, amikor a társadalmi tényeket és a politikai determináltságot figyelembe véve próbálunk megformálni egy morálfilozófián alapuló elméletet. A bemutatott műnél maradvá: ez az univerzalizmus és a partikularizmus viszonyának a kérdése, amelyet Öllös kissé hegeli módon úgy old meg, hogy a nemzetnek közvetítő szerepet szán az egyéni és az egyetemes között (104–107. p.). Kissé tovább tágítva a kérdést, Niklas Luhmannt hívhatjuk segítségül, aki funkcionista rendszerelméletében az autonóm alrendszerek – gazdaság, politika, jog, tudomány – esetében azok sajátos racionalitásáról is beszél. Ami a bemutatott mű viszonylatában arra utal, hogy a politikai filozófiának akkor, amikor jogi témát feszeget, tisztázni kell azt is, hogyan viszonyul egyrészt a jogi racionalitáshoz, másrészt ahhoz a vitathatatlan tényhez, hogy emberjogok és nemzeti kisebbségi jogok mindig szétfeszítik a jogi kereteket. Innen nézve Öllös könyvét, érthető a morálfilozófia bekapcsolása az elemzésbe.

Ez már azonban bevezet bennünket a másik témakörbe, hiszen a morálfilozófia iyerén, „nem-modern” felvetése szembesít bennünket azzal a ritkán elemzett problémával, hogy milyen a modernitás és a posztmodern viszonya tájainkon? Hiszen Öllös könyvének témája is posztmodern téma, amelyet a „klasszikus” szellemi modernitás kivetett volna magából. Egyébként erről tanúskodik az elemzések legnagyobb része, amelyeken belül az demonstrálódik, hogyan birkózik a modern gondolkodás az egyik leghagyományosabb történetfilozófiai témával: a partikularizmus és az univerzalizmus viszonyával. Itt most kissé eltávolodok a bemutatott mű gondolatmenetétől, és azt a tételt szeretném demonstrálni, hogy a nemzeti kisebbségek jogainak védelme és bizonyítása másként csapódik le egy olyan társadalomban, amely politikai és társadalmi szempontból kiteljesítette a modernitás eszméit, és ilyenformán kezeli a posztmodern elméleteket, és másként az olyan közegben, ahol a posztmodern egy végig nem vitt és felemás modernizáció réseibe furakodik be. (És itt ne firtassuk azt a nem csak elméleti jellegű kérdést, hogy mit jelent a „kisebbség” fogalma például az USA-ban és mit Szlovákiában? És azt a talán kényes kérdést se tegyük fel, hogy vajon az Európai Unió nem egy megkésett modernizációs kísérlet-e, amely éppen a posztmodern szellemiségű mozgalmak alapvető igyekezetével szemben áll, hiszen azok a természetes és kis közösségek integrációjára esküsznek?) Itt inkább arra illik odafigyelni, hogy a kiteljesedett modern társadal-

makban, amelyekben egymást átfedve, de mégis elkülönülve és más funkciókkal létezik egymás mellett a politika és az ún. civil szféra, nem kétséges az individuum és a társadalom viszonyának relativizmusa. Ebben a helyzetben a nemzet és a nemzeti valóban „bensőséges” közösség. Számára a nemzeti kultúra és mitológia egy a sok lehetőség közül arra, hogy a szekularizált világgép mellé felsorakoztasson egy másmilyent is. A végig nem vitt modernizáción belül viszont az individuum bőrére megy ki a játék, és ebben az esetben – tudjuk – a mítoszok nagyon gyakran a racionális elemzést helyettesítik. Mivel pedig a nemzeti mitológiákkal meghitt viszonyban vagyunk, azok minden nehézség nélkül kitöltik a racionalitás terét. Az eredmény pedig nem egy meghitt közösség megteremtése, hanem a premodern korba való visszatérés. Nagyon röviden: véleményem szerint az 1989-es fordulat egyik fő mozgató ereje a politikai és társadalmi modernizáció eszméje volt, mert az ún. szocialista modernizáció zsákutcába vitte a társadalmat. Csakhogy nagyon gyorsan rengeteg, a múltból itt maradt, mert meg nem valósított feladat tornyosult elénk. Többek között – amint ez a könyvben is olvasható – az is, hogy politikai szempontból a nemzet a modernizáció eszköze is. A nemzeti kisebbségek pedig úgy vettek részt a modernizációban, hogy létezésüknek ez a szegmense kimaradt. A dilemma többrétegű: a feladat magán viseli a múlt jegyeit, de ezt mai lehetőségek mellett és mai tudással kell elvégezni. Hogyan lehetséges? És éppen erre gondolok, amikor azt mondom, hogy a felemás modernizáció jegyeit magán viselő társadalomnak óvatosan kell kezelnie a posztmodern elméleteket. Óvatosabban, mint egy posztindusztriális társadalomnak. Érdemes lenne újraolvasni Habermas érveit Lyotard-ral és Derridával szemben.

És itt vagyunk a könyv egyik, ha nem a legfontosabb problémájánál: az individuum státusánál. Mert hát ki kell mondani: Öllös liberális választ szeretne adni. A liberalista politikafilozófia és történetfilozófia viszont az individuumot tekinti minden társadalomelmélet sarkkövének. Legalábbis ami a korai és klasszikus liberalizmust illeti. A nemzet pedig nem tekinthető individuumnak sem történetfilozófiai, sem pedig jogi szempontból. Igaz, hogy a történelem során, és az elméletben is, gyakran megjelentek különböző kollektivitások mint a történelem szubjektumai. Gondoljunk például a marxizmusra, amely a proletariátust tekintette annak. Igen ám, csakhogy – és erre éppen a posztmodern mutatott rá – a kollektivisták szubjektum feltételez egy „Nagy Elbeszélést”, a történelem értelmét és egyfajta kizárólagosságot, amelynek a végén a totalitarizmus és a diktatúra veszi át a hatalmat. Ugyanakkor a posztmodern az, amely elutasítja az individuum határtalannak tartott szabadságát is, és a bensőséges közösségekre helyezi a hangsúlyt. Mindenesetre elmondható, hogy a filozófia történetén belül állandóan jelen van az individualista és kollektivisták történetfilozófiák vitája. Nemritkán összekapcsolva a társadalmi igazságosság eszméjével. Pedig hát az egy másfajta téma. Mindenesetre elmondható, hogy szélsőséges formájukban ezek az elméletek koherens világgépet nyújtanak. Legalábbis metafizikai szempontból. Kerek történeteket kapunk arról, hogyan valósítja meg az adott szubjektum a történelem értelmét. A gond inkább az ún. valósággal van. Öllös könyve azért rendkívül izgalmas olvasmány, mert ezt az áttételt próbálja megvilágítani előttünk.

Ha Öllös nem politikafilozófiai traktátumot, hanem esetleg a filozófia, az etika és a politikafilozófia határait megcélzó esszét írna, akkor nagyon kíváncsi lennék arra,

hogyan oldaná meg a hagyományos kanti ember/szubjektum-kép kettősségének – az ember mint a fizikális világ és egyben mint a transzcendencia alkotórésze – a viszonyát a nemzet létéhez. Gondolva itt arra, hogy a nemzet (meglétében, kultúrája és ideológiája révén) transzcendens az egyénnel szemben, és hogy ez a transzcendentalitás azonos lehet-e a kanti értelemben vett transzcendens erkölcsi értékekkel? Esetleg mit tudna kezdeni a „szubjektum halálával” (Foucault)? Ismétlem: tudom, hogy ezek már nem politikafilozófiai kérdések, és felvetésük ezért nem korrekt a szerzővel szemben. De hát az olvasótól semmilyen szerző sem várhat el korrektséget. Amit remélhet, az az érdeklődés.

A bemutatásomban ezért nem beszéltem a könyv tartalmáról, mert az érdeklődést szerettem volna felkelteni Öllös dolgozata iránt. Vagyis a kérdést, amit fentebb megfogalmaztam – ki is a nemzeti jogok szubjektuma? –, tegyék fel a könyvnek. Lehet, hogy nem kapnak egyértelmű választ, de hogy intellektuális „gyönyörben” részesülnek, azt borítékolni tudom.